

Segueixen els docs. utilitaris: «Que alguna persona, de qualche Ley o condició sia, qui pentín lana, e qui cart o faça cardar lana, no gos untar ne fer untar la lana ni les pintes ni les cardes, ab oli, sinó ab lart e ab *mantega*, axí com antigament era acostumat, si dons no era lana tinta o ---» en els ordonaments dels fabricants de drap de Bna., de 1387 (*CoDoACA* VIII, 259.2, text semblant, del mateix any, en el XL, 297.10). L'*InvLC* n'aplega vuit testimonis en docs. anteriors a 1425 des de 1249. «DE COSES DE LLET: munyir la ahina hon se posa la llet ---, formatge --- cascavall --- *mantega*: butyrum; nata: flos lactis ---», Onofre Pou (*TbPu.*, 197).

En conclusió, tots els testimonis semblen referir-se a la mantega dolça o de vaca (angl. *butter*, francès *beurre*, it. *burro*, cast. *mantequilla*): notem la repetida combinació *mel e mantega*, els contextos de les *VidesR*, Lull, Eiximenis, l'oposició amb *llard* en l'ordonament de 1387, la repetida trad. *butyrum*. No era inoït, però, aplicar-ho al greix de cuinar, però aleshores hi veiem un determinatiu: «pernil --- la salmorra --- greix dols o la *mantega* de porc: axundia <sic>; lo llart: arvina, lardum», OPou (*TbPu.*, 198), i notem que Pou, gironí de naixença i valencià d'adopció, solia aparar, quan discrepaven i li semblaven bons tots dos, el mot usual a cada una de les dues ciutats (*greix* a Girona, *mantega de porc* a Val.). És sabut que en castellà mateix també va designar la de vaca, i que *manteca* no diminutiu l'hi designava encara en el text de l'andalús Mateo Alemàn (1605) i l'hi designa encara a l'Argentina, a Astúries i a l'Alt Aragó, almenys fins a Bielsa (on diuen *mantéka* per a la de vaca i *redetido* el de porc, 1965); veg. detalls d'això en el *DECH*, MANTECA III, 826a30-39 i notes 19-21.

Mot usual fins avui a tot el domini. Es pronuncia amb *é* oberta en català oriental, amb *ê* en valencià i tot el català occidental fins al cap dels Pirineus (*mantéga* a tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera, 1932-4), i aquesta és ja la pronúncia que hi documenta en el S. xv la citada rima del *Spill*, amb *mastéga*, cosa que correspon a una *ê* tancada etimològica.³

També trobem *manteca* en un text mossàrab del S. XII pub. per Sánchez Albornoz (Oelschläger); i *m-n-f-y-qa* en el mossàrab nostre Abenbeclarix, que escrivia a Saragossa en l'any 1106.⁴ En el domini castellà apareix *mantega* per primera vegada el 1155 en el Fuero de Avilés, o sigui en zona de dialecte lleonès; *mantecca* en un doc. toledà de 1181, p. p. MzPi.; després apareix *manteca* en textos de Castella dels Ss. XIII i primers del XIV (*Calila*, JManuel, Arx. de Hita); però *mantega* en d'altres, de la zona lleonesa (Sahagun 1256, Oviedo 1274); sempre ha estat general l'àrea del mot en domini castellà: la variant *manteca* a Castella i Aragó (Bielsa, Vall de Vio, VKR x, 218); *mantéga* allà és propi fins avui dels parlars lleonesos, a Astúries (Rato), en el bable de Lena (MzPi.), en el de Colunga (*manteguero* en Vigón). En fi, hi ha *manteiga* en el lleonès occidental (fins a Astorga, Maragateria, la Cabrera Baixa etc.).

Variant que mostra que el substrat vocàlic lleonès

és el mateix que en portuguès. En efecte, tant en aquest idioma com en gallec s'usa *manteiga*. És una forma ja molt antiga, que rima amb *taleiga*, *veiga* i *meiga* en una poesia d'Alfons X (*RLus.* III, 164; *Cantigas* ed. Mettmann, 276.43) i figura en docs. de 1200 (Viterbo), 1255, 1258 (Cortesão), 1278 (*RLus.* XI, 90) etc.; és veritat que la forma *manteca* no sembla haver estat sempre estranya a aquest país germà, perquè no solament figura en els foros de Castelo Bom i Alfaiates, de c. 1200, que contenen molts lleonesismes de tipus meridional (sobretot el segon), sinó també en el de Coïmbra, de 1145 (Cortesão, *aditamentos*).

També es degué estendre a alguna zona de la llengua d'oc, per més que no tinc notícia que allà hi visqui fins avui, passat que sigui en un sentit translàtic («*mantego*: ordure, gadoue», *TdF*); amb tot, hi ha quatre exemples medievals de *mantega* en el seu sentit propi, tres d'ells (Ss. XII i XIII) provinents de Narbona, arran de Catalunya, però l'altre sembla que sigui de Cahors, a l'extrem Nord-est del domini llenguadocià.

La documentació, doncs, és conclouent: és un mot antic i arrelat a tota la Península Ibèrica i fins en alguna petita zona del Migjorn occità. No existeix absolutament cap raó vàlida per sospitar que en alguna de les llengües hispàniques sigui un mot importat, per més que així ho hagin afirmat alguns. En tots ells és, i ha estat sempre, l'única denominació viva d'aquest aliment, en les seves diverses varietats. Reapareix tal mot avui en el Migdia d'Itàlia: a Sicília, Calàbria, Tàranto, Basilicata, Apúlia, Campània i, per l'Adriàtic, arriba fins a Manfredònia (Pascalle; *AIS* VI, 1207; Rohlf, *Diz. d. Tre Calabrie*), pertot arreu en la forma *mantéca* (o la seva normal alteració *mandéca*); a Sardenya, però, en la forma *mantéga*, manllevada del català.

Però a Itàlia el mot no es documenta abans del segle XVII (Zaccaria, Tommaso), i encara que, rares vegades, apareix amb el seu sentit propi i general, presenta generalment accs. especials: avui és 'pomada', «composizione di grassi per spelmare i cavalli» en l'italià comú i en sard, «grassa di cacio vaccino simile al burro», «il burro che si raccoglie dal siero dopo la manipolazione del cacio cavallo» a Sicília, «grasso di maiale», «pomata», «grasso per ungere le scarpe» a Calàbria. Aquestes accs. particulars ja es poden mirar com a indicis d'una paraula importada, i encara és més clar l'indici que en dóna la forma de Sicília i Sud de Calàbria amb *e*, on hauríem d'esperar una *i* si fos un mot autòcton;⁵ com subratllen els autors de l'*AIS*, és sabut que l'ús de la mantega és molt rar en el Mezzogiorno, i hi és desconeguda la seva elaboració popular (V. el mapa 1206, 'manteguera', «zangola»).

Del Sud d'Itàlia es degué transmetre a Romania, on *mantică* és una paraula molt poc coneguda,⁶ com ja va informar Weigand a Schuchardt; és probable que aquest mot vagi entrar en el Migdia d'Itàlia (igual que a Romania) com a denominació especial de la mantega d'ovella, varietat usada a Espanya i poc coneguda a l'estranger, puix que consta que aquest és el significat